Fagbevægelse og stat.

En omtale af Flemming Ibsen og Henning Jørgensen »Fagbevægelse og Stat.«

Flemming Bahner

Op igennem halvfjerdserne udviklede analyserne af den danske arbejderbevægelses historie sig udover arbejderpartiernes officielle historieskrivende stadie. Bl.a. i regi af Selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens historie blev der publiceret en mængde materiale. Disse analyser har dog ofte været præget af den tilsyneladende teoriløse tilgang, som faghistorikere her i landet ofte har gjort til deres dyd. Sideløbende med disse analyser, er der foregået en mere teoretisk præget diskussion om fagbevægelsens placering i det kapitalistiske samfund, om reformismebegrebet, og om forholdet mellem stat og fagbevægelse, en diskussion som ikke mindst er foregået i dette tidsskrifts spalter.¹ Det er med dele af denne historiske og teoretiske diskussion som ballast, at Ibsen og Jørgensen har udarbejdet deres mammutværk på over 700 sider, om forholdet mellem fagbevægelse og stat i Danmark fra arbejderbevægelsens opkomst i 1870'erne frem til i dag. Værket trækker i at fald kraftigt på disse arbejder, samtidig med at der visse steder fremføres en ret så polemisk kritik af disse.

Første bind er centreret om en kritisk undersøgelse af forskellige fagforeningsteorier og marxistisk statsteori, specielt med henblik på diskussionen om økonomi-politik relationen, men rummer også en fremstilling af lønarbejdets organisering frem til år 1900, samt en fremstilling af arbejdsmarkedsudviklingen frem til 1930. I 2. bind ligger hovedvægten på fremstillingen af den historiske udvikling i forholdet mellem fagbevægelse og stat. Med baggrund i denne historiske undersøgelse opstilles så en fasebeskrivelse, hvor det hævdes, at man kan se en udviklingslinie i forholdet mellem fagbevægelse og stat i den analyserede periode, som meningsfyldt kan struktureres ud fra fire faser, hvor første fase udtrykker en statslig modstand mod fagbevægelsen, anden fase repræsenterer den statslige anerkendelse af fagbevægelsen, bl.a. gennem septemberforliget og oprettelsen af det fagretslige system, tredje fase er inddragelsen af fagbevægelsen i den politiske proces i halvtredserne og tresserne, mens den sidste fase er indkomstpolitikfasen, hvor der hæv-

des at ske en adskillelse mellem fagbevægelse og stat.

De to binds indhold er således ret så omfattende, og må siges at udgøre et ganske ambitiøst projekt, specielt når man læser de intentioner om sammenhænge mellem afsnittene som både i forord, indledning og delssammenfatninger bliver fremført. Kobler man dette sammen med værkets hele fremtoning, nødvendiggør det, at man vurderer det i sammenhæng, hvor meget man end, efter læsningen, og med kendskab til forfatternes produktion i øvrigt, kan ane at det, der stykkes sammen her er forskellige arbejder, skrevet for andre sammenhænge.

Ser man de empiriske afsnit for sig, kan man da godt se en rød tråd, der løber fra afsnit til afsnit. Desværre er det ofte helt andre begreber, der styrer fremstillingen end de, som den lange teoretiske diskussion i første bind har lagt op til. At den teoretiske diskussion ikke afspejler sig i empirien, kan selvfølgelig til en vis grad undskyldes med den udviklingsgrad som arbejdet med forholdet mellem fagbevægelse og stat har nået; Endvidere er den foregået på et utroligt abstrakt plan, hvilket forfatterne da også med omhu kritiserer. Men i værket slår denne erkendelse igennem, – formentlig utilsigtet? – derved at kritikken af teorierne nærmest bliver en slags legitimering af, at det hele ikke kan få nogen betydning for den mere empirisk orienterede del af værket. I den historiske analyse

introduceres vi i stedet til en fremstilling af udviklingen i den danske arbejderbevægelse centreret omkring tre størrelser: socialdemokratiet, fagbevægelsen og fagoppositionen, og relationerne mellem disse, uden at det i øvrigt søges præciseret, hvordan disse størrelser skal forstås i forhold til de handlinger, der analyseres, ligesom det er uklart i hvilket omfang forholdet mellem fagbevægelse og stat meningsfyldt analyseres med udgangspunkt i de kollektive centrale overenskomstforhandlinger, sådan som forfatterne, uden at begrunde dette valg nærmere teoretisk, har gjort. Denne manglende sammenhæng kan selvfølgelig siges at blive til en utilsigtet fordel for en bog på over 700 sider i to bind: At man roligt kan anvende de historiske afsnit uafhængigt af de teoretiske og vice versa er jo ikke at foragte.

Jeg skal nu gå over til at behandle nogle enkelte elementer i disse uafhængige dele af værket, før jeg nærmere begrunder den manglende overordnede sammenhæng; lad os først se på den teoretiske del.

Hovedindholdet i denne del udgøres af et afsnit om fagforeningsteori, der kritiserer Michel, Lipset og andre traditionelt arbejdende samfundsforskere, hvorefter fagforeningsfolkene fra tressernes sidste halvdel for en sikkerheds skyld bliver sat på plads. Afsnit 2 i første bind behandler med udgangspunkt i den alment kapitalanalyse fagbevægelsens fundamentale funktioner under kapi-

talismen. Her peges et enkelt sted på, at fagbevægelsen udover den direkte lønkamp i de enkelte virksomheder, med den øgede statslige sikring af arbejderklassens reproduktion, må have et politiskstatsligt kampfelt. I relation til bogens tilgang kunne dette aspekt nok have været rimeligt at udbygge, som basis for den historiske analyse, men det sker ikke. I stedet sker der en grundig behandling af nogle hovedtemaer fra de senere års marxistiske teoridiskussion omkring økonomi - politik-relationen. Dette sker i afsnittene 8-13 i første bind, der omhandler hhv. forholdet mellem økonomi og politik i relation til statsteoridiskussionen, en behandling af fagbevægelse-stat-relationen, forholdet mellem faglig og politisk kamp og endelig forfatterens forståelse af begrebet »socialdemokratisme.«

Fremstillingsmåden i disse afsnit er typisk den, at der foretages en kritisk gennemgang af nogle indenfor problemstillingen postulerede centrale teoritilgange, hvorefter der på basis af en kritik af teorierne, forsøges en positiv syntetisering. Denne tilsyneladende tiltalende omgang med teorierne, hvor man hiver det bedste ud fra de forskellige tilgange, – »skille korn fra avner,« som det hedder et sted, – lider af den samme skavank, som al anden eklektisk tilgang – Den skjuler sit »tredie standpunkt« for os, den lægger røgslør ud: Ved at kunne nøjes med at erklære sig enig i ét argument

fra en teorisammenhæng, ét element fra en anden teorisammenhæng osv., undgår man let og elegant at argumentere for sit standpunkt.

Forfatterne deler deres behandling af stoffet op i to retninger; kapitallogik og strukturalisme, hvor den første roses for, at den påpeger økonomiens afgørende betydning og klandres for sin manglende politikanalyse, mens strukturalisterne roses og kritiseres modsat. Hvad kapitallogikken er og hvordan den forstås i bogen, står uklart, men det økonomibegreb som denne retning tillægges er et andet end det, jeg normalt ville tillægge den, hvis der er tale om, at man med kapitallogik samlet forstår de folk der holder fast ved den Marx'ske kritik af den politiske økonomi som udgangspunkt for deres analyser.

Bogen kritiserer således gennemgående denne kapitallogik for at ville bruge kritikken af den politiske økonomi uformidlet på politikfeltet, og dette er forkert, fordi politikken er et felt, der ligger udenfor økonomien, hvorfor der må udvikles en selvstændig teori for dette felt. Således hedder det i første bind s. 164: »Det skulle være klart, at »kapitallogikerne« er gået uden om en systematisk og omfattende undersøgelse af den politiske virkelighed/-staten, og i stedet har søgt at aflede eller deducere staten fra økonomikategorierne, men herved kommer man også til at reducere et selvstændigt objekts – politikens – bestemmelser til et andets. Vi kan ikke se andet, end at kapitallogi-

kerne havner i en form for økonomisk reduktionisme, idet de vil begrunde en kapital-ydre samfundssfære med kritikken af den politiske økonomi... Det ikke-økonomiske søges forklaret ved det økonomiske.«

Det økonomi-begreb kapitallogikken her skydes i skoene, tror jeg ikke rigtig nogen vil kendes ved.² Det er vel netop kendetegnende for den Marx-forståelse, som der her er tale om, at den hævder, at økonomiske relationer må forstås, ikke blot teknisk-økonomisk som f.eks. den moderne nationaløkonomi gør det, men som et omfattende socialt forhold. Dette betyder ganske rigtigt, at man ser en systematisk sammenhæng mellem det Ibsen og Jørgensen opfatter som den økonomiske og politiske sfære. Men dette betyder ikke at selv den mest fanatiske afledningsteoretiker ville hævde identitet mellem disse sfærer, og det er jo næsten det standpunkt I og J synes at ville tillægge kapitallogikerne. Man kan derimod godt have brug for afklaring af, hvordan forbindelserne mellem de formsmæssigt adskilte sfærer generelt er, og hvordan de historisk forholder sig til hinanden, men en positiverende kritik med det udgangspunkt mangler i diskussionen af de »kapitallogiske« bidrag, der trækkes ind. Specielt Blanke, Jürgens og Kastendiek burde måske, i relation til forfatternes senere faseopdeling, have haft en mere differentieret behandling, men herom senere. Forfatterne slipper i stedet om ved kritikken³, nærmest ved,

med henvisning til strukturalistiske tilgange, at sige, at det er en rigtig indsigt, at politikken har en relativ autonomi, for så derefter at påpege, at man jo da, selv om politikken har en relativ autonomi, må forstå, hvorledes økonomien er basis for de politiske beslutninger. – På den ene side og på den anden side -: ja, dette er rigtig at skille korn og avner fra hinanden -: Man må for alvor spørge sig selv, hvad forfatterne mener, når vi så kommer til det afsnit, hvor politikbegrebet skal positiveres ud fra deres egen opfattelse. Her, hvor man vil »begrunde *nødvendigheden* af et specifikt politisk relationssystem under kapitalismen« (s. 178, min kursivering, f.b.), får kapitallogikken virkelig ben at gå på. Godt nok er der ikke forsøgt nogen systematisk udledning af begreberne ud af hinanden, således som i udledningsstrategiens værste udgaver, men det er faktisk lige før man må foretrække den metodiske stringens, som denne strategi var udtryk for, fremfor det, der her præsenteres: Det, der tidligere i værket kaldes *nødvendigheden* af en egentlig forskningsproces i forsøget på at begrebsliggøre stat og politik⁴ viser sig nu at være af ren filosofisk-spekulativ karakter: Der henvises som begrundelse for de anførte teser til forskellige steder i de Marx'-ske kategorier som havende en sammenhæng med de forskellige elementer i det politiske system, det gælder f.eks. behandlingen af partierne, hvor man⁵ henviser til de forskellige

erfaringer individerne gør, i relation til deres placering i forhold til produktionsprocessen, som baggrund for eksistensen af forskellige partier. Denne indfaldsvinkel behøver ikke nødvendigvis være en ufrugtbar tilgang til behandling af partibegrebet, men sådan som det fremstår her bliver det reelt uargumenteret. Den generelle fremstilling gør den producerede viden »objektivistisk« i endda større omfang end de teorier som forfatterne kritiserer for det samme. Det samme gælder hele sprogbrugen i afsnittet; man taler således også om den parlamentarisk-demokratiske styreform, som kapitalismens *adækvate* styreform, ligesom man gør opmærksom på, at »antallet af politiske partier, kan der dog ikke siges noget om alment.« (s. 185). Det må vel siges at være både at lade logikken råde, og at lade »økonomien determinere politikken.«

Meget tyder på, at det grundlæggende problem i den teoretiske tilgang er, at forsøget på en syntetisk behandling af den relevante teoridannelse er sket gennem en abstrakt og overfladisk kritik, fordi man reelt har mødt teorierne med et standpunkt, som aldrig selvstændigt bliver søgt ekspliciteret. Det er formentlig et standpunkt, der bygger på fornemmelsen af, at den faktiske historiske virkelighed ikke dækkes af de eksisterende teoritilgange. Man har så blot forsøgt at finde løsningen indenfor det teoretiske univers, som udgøres af det, man kalder kapitallo-

gik og strukturalisme, hvormed man på forhånd har forhindret sig selv i at ophæve problemet. Begge de to retninger er grundlæggende empirifjendske. Althusserskolen gennem hele sin videnskabsopfattelse, og kapitallogikken ved sin reelle nedvurdering af grundigt empirisk arbejde som andet end illustration til de almene lovmæssigheder. Overfor denne empirifjendskhed er det vigtigt at holde fast ved, at selv de mest logiske kategorier er »generaliseret« historie. Grundlæggende generaliseringer over kapitalismen, der stadig kan begrundes at være gældende, må selvfølgelig fastholdes, men derudover må de historiske former da opfanges, sådan at de logisk mulige udviklingsretninger, som de generelle tendenslove angiver, kan opspores m.h.t. hvilke, der er historisk nødvendige.⁶

Jeg har her gennem enkelte eksempler grebet fat i den grundlæggende begrebsforvirring i bogens teoriafsnit, fordi dens eklektiske tilgang er så tilsyneladende tiltalende, og fordi den lægger op til lette standpunkter. Dette hindrer dog ikke, at teoriafsnittene, i kraft af deres ofte fyldige referater, er gode at anvende som introducerende fremstilling til mange af de behandlede tekster. Men herudover er brugsværdien nok begrænset.

Som vi anførte foran, anvendes den teoretiske diskussion i bogen ikke i den historiske analyse. Dette betyder dog ikke, at der ikke bagved

ligger nogle mere generelle antagelser, som styrer fremstillingen: det er blot nogle andre, som imidlertid ikke ofres samme opmærksomhed.

For det første spørger begrebet den kollektive læreproces i afsnittene, og i opsummeringerne for den enkelte periode. Der tales således om, hvorledes det er de to industrielle klassers erfaringer fra den kollektive læreproces, der er bestemmende for udviklingen i deres indbyrdes relationer, og gentagne gange fremhæves det i opsummeringerne, at tesen er blevet bekræftet. Det kunne have været spændende, at få et studie af de kollektive erfaringer, som arbejderklassen gør, men når erfaringerne som her, holdes snævert til, hvad de umiddelbart besluttende lag i fagorganisationerne drager af erfaringer m.h.t. direkte statsindgreb, arbejdsret, forligsmand m.v., så er det vel nok lidt flot at tale om klassens erfaringer. Dette er kun ét eksempel på den meget sløse omgang med begreberne, som den historiske analyse er rig på.

Et andet eksempel er den transformation af økonomibegrebet, der sker fra de teoretiske afsnit til den historiske analyse. Hvor man i teoriafsnittene trods alt præciserer nødvendigheden af politikudviklingens kobling til akkumulationsudviklingen, så bliver fagbevægelsens ageren i de historiske afsnit ikke afgørende sat i relation hertil. De økonomiske afsnit, som er hæftet på beskrivelsen af de enkelte behandlede perioder,

består af usammenhængende oplysninger om realløn, eksportkvote, støttelovgivning m.v. Det reelt strukturerende element i de historiske afsnit er en generel forklaringsfigur, der siger, at fagbevægelsen er blevet presset af socialdemokratiet til at føre en bestemt politik. Denne forklaring går igen i næsten alle afsnit, og skal føre os frem til forfatterens fasemodel, som bygger på det latente modsætningsforhold mellem fagbevægelse og stat, (læs fagbevægelsen og socialdemokratiet), hvor den fjerde fase i modellen bygger på den opfattelse, at fagbevægelsen, grundet at den er tvunget til at sikre reproduktionsniveauet, må komme i modsætning til statsmagten, i det omfang den statslige politik nødvendiggør indgreb overfor reproduktionsniveauet.

Fasemodellens fire faser hævdes at være opstillet kategorialt ud fra de principielle former for forholdet mellem fagbevægelsens faglige organisationer og staten, men skulle i øvrigt principielt være en historisk generalisering af danske erfaringer. Hvad der ikke nævnes her er, at faseopdelingen et langt stykke af vejen bygger på Blanke, Jürgens og Kastendieks faseopstilling i deres snart klassiske artikel i Prokla 14/-15⁷, (de to første faser er endda temmelig fælles i formuleringerne). Uanset manglende påpegning af fadderskab, havde det vel været rimeligt at få en diskussion, med udgangspunkt i artiklen, om fagbevægelsens forhold

til staten. Det kunne have gavnet begrebsafklaringen, som nu mangler, eller underlægges den totale holden fagbevægelsen som organisation i modsætning til politikbeslutningerne i partiet. Det havde unægtelig været spændende, hvis der var blevet brugt tid og spaltepads på en diskussion af, hvordan modsætningen mellem fagbevægelse og SD skal forstås. Påpegningen af forskellige funktionsimperativer hos fagbevægelse og stat er selvfølgelig vigtig som en første afgrænsning overfor alt for absolutte integrationstester som korporatisme-teorierne, men noget andet er, om man omvendt kan slutte ud af funktionsforskellighederne, at det under bestemte historiske omstændigheder medfører decideret fundamentale modsætninger mellem parti og fagbevægelse, sådan som det forekommer mig, at den fjerde fase i fase-modellen lægger op til. Eller: Kan man opfatte relationerne således, at det ene funktionsimperativ, partiets statsinteresser, dominerer det andet, sådan som det nærmest fremstår i den empiriske analyse. Man har en del steder på fornemmelsen, at det er meget om at gøre, at få renvasket fagbevægelsen: således hedder det om overenskomstsituationen i 1931, hvor DSF gjorde alt, hvad der var dem muligt for at undgå en konflikt, selv om et flertal af forbundene havde stemt nej ved den første afstemning, at »man handlede »efter ordre« fra sin forbundsfælle på den politiske scene: socialdemokratiet.«⁸ Den

grundlæggende fejl, der her begås, er, at man tager den formsmæssige adskillelse mellem parti og fagbevægelse, som i relation til de forskellige funktionsvaretagelser medfører differentieringer i interesseartikulationen, op som en reel adskillelse. Men, som der et sted i den teoretiske analyse fremføres, så eksisterer lønarbejderne både i og udenfor produktionen, hvilket betyder, at de modsætninger som I og J vil henlægge til noget, der foregår *mellem* organisationerne, (altså her LO og SD) reelt vel går ned igennem både parti og fagbevægelse.⁹ Så længe kampen for sikringen af reproduktionen foregår indenfor den kapitalistiske forståelseshorisont, må fagbevægelsen vel fundamentalt reflektere de samme modsigelser som forudsætning for sin ageren, som SD gør. – Uden at de to institutioner derfor handler *ens*: »rollerne« i spillet er forskellige men kapitalismen skriver stykket for dem begge. Derfor virker det også trist, at reformismediskussionen¹⁰ afvises så hastigt i bogen, netop her kunne der hentes afklaring, der kunne have løst op for modsigelsen i bogens opfattelse af fagbevægelse – SD.

I afsnittet i første bind, der handler om socialdemokratismen, kommer man reelt ikke udover en postulatorisk beskrivelse af noget man kalder grundlæggende træk ved »socialdemokratismen«. Som begrundelse for sin karakteristik af socialdemokratismen bliver den gamle smedeformand Hans Rasmussen

hentet frem af stalden. Man gør her opmærksom på, at man ved netop at tage Hans Rasmussen illustrerer, hvorledes »socialdemokratismens selvforståelse og handlingsbevægelse rækker ud over den politiske bevægelse, idet den også kan inkludere fagbevægelsesledelsen.«¹¹ Jeg mener snarere, det illustrerer det foran omtalte grundproblem en reformistisk fagbevægelse står i, så snart den er tvunget til at artikulere sig som samlet samfundsmæssig kraft. Og da det er fagbevægelsen forstået på denne måde, som bogen analyserer, burde den forholde sig hertil. Man kunne måske medgive forfatterne, at i det øjeblik, vi så på den faglige organisering i sine mange enkeltorganiseringer, hvor den kun har sine daglige kampe som funktion, da kan det modsætningsforhold, som I og J lægger frem, være mere reelt. Men en historisk analyse heraf, ville kræve en helt anderledes tilgang end den meget overordnede beskrivelse af generelle overenskomstforhandlinger, statsindgreb m.v. som bogen har taget fat i. Til gengæld ville en mere virksomheds- og brancenær tilgang til fagbevægelsens kampe nok have gjort den rene politikfiksering, som den foreliggende empiriske analyse reelt er udtryk for, noget vanskelig at fastholde.¹²

Som det var med de rent teoretiske afsnit, således gælder det også de historiske afsnit: De er som opslagsværk anvendelige til det første brede overblik. De skæmmes dog meget af

at være utrolig ujævnt skrevet. Nogle afsnit skøjter hen over perioden med hovedvægten på at få afklaret, at de fleste andre, der har skrevet om den, har taget fejl, uden at det i øvrigt begrundes særlig grundigt hvorfor. (Se f.eks. afsnittene om kanslergadeforliget, der for det første er meget kortfattet, og som i afsnittet om vurderingen af forliget bruger den meste tid på at forklare hvorfor andre har taget fejl, når de taler om lønpolitik på dette tidspunkt.)

Som samlet indtryk af de to bøger kommer man vel ikke uden om, at der er tale om et imponerende stykke arbejde, og at der også mange steder rundt omkring er spændende ansatser, som kan inspirere. Men de afgørende mangler ligger i de ambitioner, som dels de enkelte hovedafsnit, dels værket som helhed påtvinger sig selv. Det efterlader reelt et forvirret, selvmodsigende og usammenhængende indtryk; i de teoretiske afsnit i form af, at man kommer til at mene hundredeogsyttten forskellige ting på en gang, mens de empiriske afsnit er bundet op omkring kun ét strukturende element, nemlig fagbevægelsens underordning under socialdemokratiet, hvor alt andet reelt lades ude af billedet, og hvor dels fagbevægelse-SD-opfattelsen begrebsmæssigt er mangelfuldt udbygget og hvor den samlede tilgang helt bortoperationaliserer økonomien; som man har haft så travlt med at fortælle os betød så meget – trods – politikken relative autonomi.

0. F. Ibsen/H. Jørgensen »Fagbevægelse og stat«, bd. 1 og 2, Gyldendal 1979.
1. For en oversigt, se bibliografien i KURASJE nr. 25.
2. Se også bemærkningerne til værket i Hanssons og Lærke Nielsens artikel i Kurasje 23/24: Statsintervention og reformismekritik, s. 48-51.
3. Se f.eks. bind I, s. 176.
4. Bind I, s. 162.
5. Bind I, s. 183.
6. Nødvendigt, skal selvfølgelig ikke forstås vulgært deterministisk, men i tendenslovmæssig forstand. For en uddybning af mit standpunkt, se Andreassen m.f.: Realanalysen og den materialistiske historieopfattelse, i Kurasje nr. 26 s. 7-47.
7. Zur Neueren marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des Bürgerlichen Staates, s. 92 f.f.
8. Bind II, s. 16.
9. En tilgang der medreflekterer statens økonomiske grundlag som baggrund for en historisk analyse af økonomisk og politisk kamp, se Andreassen og Kjær: Arbejderklassens situation og den statslige krisepolitik, i Kurasje nr. 25.
10. Her kan bl.a. peges på den i note 2 nævnte tekst af Hansson og Lærke Nielsen, samt Brinch. Bredsdorffs og Hansens artikel i Kurasje nr. 21 om Arbejderklassen og kapitalen...
11. Bind I, s. 240.
12. Se f.eks. Kurasje 19-20, om værfterne, som et eksempel på en sådan tilgang.

Litteratur om fagforeninger fra KURASJES BOGIMPORT

På forlaget Merve er der udgivet en række titler fra og om den italienske diskussion fra begyndelsen af 70'erne om betydningen af nye brydninger i kapitaludviklingen og klasseforholdene for fagforeningernes politik:

Base Ouvrière, Revolutionäre Betriebsarbeit, Merve 22, 24,00 kr.

Bologna, Cialfalone, Techniker, Merve 27, 12,00 kr.

Dina, Techniker, Macht und Klassenkampf, Merve 32, 16,00 kr.

Bologna, Cacciare, Zusammensetzung der Arbeiterklasse, Merve 35, 28,00 kr.

CGIL/CISL, Zur Geschichte und Theorie der italienischen Gewerkschaftsbewegung, Merve 40/41, 56,00 kr.

Samme problematik tages op i 2 bøger af Bruno Trentin på forlaget VSA:

Bruno Trentin, Arbeiterdemokratie, 1978, 79,00 kr.

Bruno Trentin, Die andere Gewerkschaften, 1981, 99,00 kr.

samt i artikelsamling fra samme forlag:

Annäherungen an den Sozialismus, VSA 1980 med bidrag af bl.a.

Trentin, Poulantzas, Berlinguer, Lama, Elleinstein, Buci-Glucksmann, 72,00 kr.

En mere almen og beskrivende tekst om fagforeningernes grundlag findes også på VSA: *Herkommer/Bischoff, Gesellschaftsbewusstsein und Gewerkschaften*, 112,00 kr.

Siden 1978 har *Jacobi, Müller-Jentsch og Eberhard Schmidt* hvert år udgivet *Kritisches Gewerkschaftsjahrbuch* på Rotbuch Verlag. Disse årbøger indeholder aktuelle kommentarer til fagforeningsproblemer samt teoridiskussioner.

Hovedtemaerne har været: *Gewerkschaftspolitik in der Krise*, (1977-78) 32,00 kr., *Arbeiterinteressen gegen Sozialpartnerschaft*, (1978-79), 32,00 kr., *Arbeitskampf um Arbeitszeit*, (1979/80), 32,00 kr., *Moderne Zeiten alte Rezepte*, (1980/81), 36,00 kr., *Starker Arm am kurzen Hebel*, (1981/82), 44,00 kr.

Tidsskriftet *Probleme des Klassenkampfes* på samme forlag bringer ligeledes løbende kommentarer og forsøg på teoretisk sammenfatning af aktuelle problemer i fagforeningerne, abonnement på 4 nr., 124,00 kr.